

ADATTÁR.⁴

HIERONYMUS BALBUS DICSKÖLTEMÉNYE MÁTYÁS KIRÁLYRÓL.

Gróf Apponyi Sándor páratlan gazdaságú könyvtára egy rendkívül becses könyvvel gyarapodott. A könyv címe: »Somnium Scipionis ex Ciceronis libro de republica excerptum«; 4 számozatlan lapja van. A negyedívrét leveleken (p. 3—6) fordul elő egy költemény ezzel a címmel: *Hieronimi Balbi de laudibus bellicis regis Pannonie*. Egy lapon 39—40 sor van apró gót betűkkel írva, csak az első sor nagybetűs, szép S initialeval. A szöveg az első lapon mindjárt a cím alatt kezdődik. A bibliophil nagytudományú gróf e munkát azért szerze meg, mert emez ismeretlen költeményt fedezte föl benne. (Claudin szerint, ki a *Histoire de la typographie française* hírneves mű szerzője, e mű Guis-Marchand terméke 1489—1490-ből.) Minthogy nem fordul elő sem Panzernál, sem Hainnál, sem Proctornál, ritkaságnak tekinthető. A gróf úr katalógusa számára lemásolta a Balbus költeményét, mely nála 5 karton lapra terjed.

Én az ő kegyességéből másoltam le magamnak is és azonnal kutatni kezdtem a hitelesség és az eredet kérdését.

Természetesen Ábel forrásszerű remek értekezését: *Magyarországi Humanisták és a Dunai Tudós Társaság* (Budapest, 1880. Akad. ért.) vettem alapul, mert ez értekezésben az egyes humanisták kritikai fölszereléssel megírt életrajzai közt megvan Balbus Jeromosnak nagy gondal készített életrajza is (32—38. lapokon), melyhez III jegyzet van csatolva (39—74. l.). E jegyzetekben megtalálható a Hieronymus Balbus Retzer-féle kiadásába fölvett értekezések, levelek, költemények minden olyan pontja idézve, melyek e nyugtalan vérű, hányt-vetett életet élt, nagy ékesszólással, könnyű erű költői tehetséggel és nagy történeti tudással tündöklő embernek emberi és írói egyéniségét megvilágítják. Ábel alapul vette Retzer József *De vita et scriptis Hieronimi Balbi* cz. alatt közölt értekezését,¹ de kivált a magyar vonatkozások tekintetében ez értekezés adatait helyesbítette. Jegyzetei között mindjárt szemembe ötölt a 110. jegyzet, mely így szól: »A bécsi udvari könyvtár 3123-ik

¹ Hier. Balbi Veneti Iyurcensis episcopi Opera Poetica, Oratoria ac Politico Moralia etc. Vindobonae MDCCCLXXXI. Két kötet. I. VII—LXXII.

számú latin kéziratában van Balbusnak egy *Commentarius in somnium Scipionis*. Az a gyanúm támadt, hogy Balbusnak e commentarja az Apponyitól megszerzett művel valami viszonyban lehet. Megkértem dr. Szekfű Gyula Bécsben élő kollégámat, hogy nézze meg: vajon a Pannónia királyáról hadidicsőséget zengő költemény nem fordul-e elő a bécsi codexben? Hálás köszönettel tartozom neki, hogy a kellő felvilágosítást megadta. A codex 3123-ban nincsen meg e költemény. E vegyes tartalmú kéziratban a fol. 42a-n kezdődik a *Somnium Scipionis* és a 46a lapon végződik. Utána nem a keresett költemény, hanem a *Laelius sive de amicitia dialogus* kezdődik. A 42a lap felső szélén ez a jegyzet fordul elő: »lectum ac declaratum per Hieronymum Balbum doctorem j.«. E jegyzet alapján írja a Hofbibliothek nyomtatott kézirat katalogusa: (Tabulae cod. ms. col. II. p. 206.) 42a, 46a Idem, (Cicero) *Somnium Scipionis* subjecto Hieronymi Balbi commentario. Ugyane kéztől, valószínűen Balbusétól, erednek még e vegyes tartalmú gyűjteményben, a fol. 169b—174a-n levő glossák *Persius* satiráihoz. Minthogy Balbus Bécsben Miksa császár meghívására az egyetemen előadásokat tartott és nem elégedett meg a jogi karon kifejtett munkásságával, de humanisztikus irányban is tartott előadásokat, a bécsi kéziratban valóban Balbus commentarját vélem feltalálhatónak.

De hát akkor mit mondjunk a gróf Apponyitól megszerzett *Somnium Scipionis*-ről? Az időpont kérdését kell megoldani, melyben a párizsi kiadás keletkezhetett. Az életrajzi adatok határozottan megfelelnek e kérdésre.

Balbus 1489 szept. 5-én neveztetett ki a párizsi egyetemre a humaniora tanárává. Minthogy e sokoldalú humanista alapműveltsége a jogtudomány körében gyökeredzik, valószínű, hogy Cicero államtudományú művéből: a *De republicából*, Macrobius által excerpált gyönyörű epizódot, melynek címe: *Somnium Scipionis* előadta. Úgy de Balbus, ki Paduából 1485-ben ment Párizsba, elkeseredett gyűlölséget zúdított maga ellen: *Tardivus* Vilmos (Tardif) tanár nyelvtana ellen heves támadást intézett s a Tardif nevéből *Mártialis* szellemében maró gúnynyal csinál szójátékot:

Sic tibi dant Superi Tardi cognomen, quum sis
Tardus et ingenio, tardus et eloquio (66. ep. Retzer.)

Tardif nem késett a válaszszal, kiadta az *Antibalbica in Balbum famosum Doctorum bonorum Tardivi Aniciensis detractorem responsio* cz. röpiratot, mely újabb invectivára adott alkalmat. Főlkutatták Balbus erkölcsi életének éppen nem tiszta mozzanatait, melyek Párizsban is ugyancsak alkalmat adhatott a legbotrányosabb vádakra. Balbusnak nem volt maradása. Megjegyzem, hogy Ábel Tardif fennidézett röpiratának keltét zárójelben így jelöli (1493?). E kérdőjel ugyancsak megokolt, mert ép e ponton találom meg a *De laudibus bellicis regis Pannoniae* keletkezésének időpontját. Ugyanis meg kell jegyeznem, hogy abban az időben a kéziratok alakjában folyhatott a harc és így az Ábel által megkérdőjelezett 1493 eleshetik, mert Balbus 1493-ban Miksa császár

meghívására Bécsbe ment. Eljutottam a kérdés sarkpontjához. Ábel szóról-szóra így nyilatkozik: »Mielőtt azonban előadásait megkezdette volna, Magyarországra ment Vitéz János veszprémi püspök birtokaira s részint Somogyban, részint Veszprémben huzamosabb ideig tartózkodott nagy dinom-dánom közt, melybe csak a költészet, a szerelem és a törökök ellen való háború hozott némi változást«. Álljunk meg e helynél, mely felfogásom szerint megadja a nyitját azon kérdésnek: mikor keletkezhetett a Mátyás királyról, vagy jobban mondva Pannónia királyáról szóló dicsőköltemény? Álljon itt a 88 hexameterből álló költemény egy részlete: Miután elmondja, hogy a király a harcmezőn nyílt harcban, kézitusában, gerelydobásban mily ellenállhatatlan, így folytatja:

Erre tanu az arab s a sicamber, a gyorslovu parthus,
És a Szerencsellen Germania: nyílt sebe sajt meg. (54—55.)

Ez utolsó sor csak Mátyás királyra illik, ki Bécszet elfoglalta.

E költemény keletkezését 1489-re teszem, mikor Balbus már érezte, hogy Párizsból menekülnie kell. Bizonyára szerzett összeköttetést Vitéz Jánossal, Vitéz Mihálylyal és más magyarországi humanistákkal. Neki Párizstól minél messzibb kellett vándorolnia, hol az ő botrányos pöréről nem tudhattak. Futását egy külön költemény örökíti meg, melyet Publius Andrelinus írt és Guaghinus Róberthez intézett levél kíséretében hozott nyilvánosságra. E költemény címe: *De fuga Balbi ex urbe Parisia*. Pásztoroköltemény. Mátyás király udvarára gondol. Ekkor ajánlkozhatott és alkalmasnak találta e panegyrikus szölamoktól duzzadó költeményt arra, hogy új pályát nyisson magának.

Hogy a humanista-költő mily játékot űzött a legszentebb dologgal: a költészettel, ennek jellemző példája maga e költemény, melyben semmi megfogható konkrét adat nem fordul elő Mátyás életéből. Pedig megismerkedhetett a magyarországi viszonyokkal. Bizonyítja Richardus Bartolini Odeporiconjának következő helye:

Balbus is a ki elébb Phoebusnak volt vala papja,
Most meg a Juppiteré, a hun nép telteit írja.

Retzer e versekről azt jegyzi meg, hogy némelyek szerint e sorok azt jelentik, hogy Balbus Magyarország történetére vonatkozó dolgokat ír, pedig e sorok azon versekre és szónoklatokra vonatkoznak, melyekben Balbus Magyarországot dicsőíti.

A Retzer kiadásának I. 237. lapján 202. sz. alatt közölt költemény: *De legibus Hungariae* bizonyítja, hogy a kiváló jogtudósnak nem került ki figyelmét a *Verbőczy* Tripartituma, mert a költemény a Tripartitum 1517-iki bécsi kiadásában jelent meg.

S minthogy Mátyás 1490-ben meghalt, ugyane költeményt átdolgozza, hogy Miksa császárhoz ajánlja be magát. Ugyanis a Retzer kiadásában I. 193. és köv. lapján van két költemény ily címmel:

Maximiliano, serenissimo Romanorum et Ungariae Regi (112. és 113. sz.), melyből a másodikban

Eidem Regi cz. alatt egész sorok át vannak véve az 1489-ben írt költeményből.

Igy mindjárt a kezdete :

Militiae sublime decus : spes certa labantis
Et columen patriae,

szóról-szóra egyezik a mi költeményünk kezdetével. Az utána következő sorok csekély módosítással egyeznek. Így a Maximilianushoz intézett költemény 13—15. sora megegyezik a mi költeményünk 9—15. sorával.

Az utolsó sor mindkét költeményben :

Semper cincta geras florensi lempora lauro

azzal a különbséggel, hogy a Maximilianushoz írott versben *vincia* áll *cincta* helyett. Így egyezik a mi költeményünk 79—84., a Maximilianushoz írott költemény 53—56. soraival.

Ábel megjegyzi, hogy Balbus verseit az ily ismétlések miatt gáncksolták. De én itt nem oly ártatlan ismétlést látok. Itt átdolgozásról van szó, melyet Balbus könnyelmű elhamarkodással végzett, hogy beajánlja magát Maximilianusnak és eltörölje Mátyás emlékét.

Ránk nézve Hieronymus Balbus költeményei érdekesek; mert magyarországi tartózkodása alatt előmozdította annak a humanista körnek szellemi érintkezését és a bécsi humanistákkal való kapcsolatát, melynek eredménye a *Sodalitas Litteraria Danubiana* név alatt szerveződött a *Celtes auspiciuma* alatt 1497-ben.

Sajnálom, hogy midőn az Ábel hagyatékát rendeztem és kiadtam, csak az Ábel hagyatékában talált költeményekre szorítkoztam, pedig kedvező alkalom lett volna Balbus mindazon költeményeit közzétenni, melyeket magyar humanista barátaihoz írt. Az *Analecta nova* csak 9 költeményt vett föl, holott még 5, sőt a *Hodoeporicon* terjedelmes költeményét is fel lehetett volna venni, vagy legalább Balbusnak a *Vértes* erdőben játszó kalandját tartalmazó érdekes részletét, melyben a *Vértes* név etymológiáját a *Vértől* származtatja. Mosolyra keltő etymologia, de az egyetlen magyar szó, mely nála előfordul. Ebben emlékezik meg somogyi és veszprémi tartózkodásáról.

Retzernél a 155. költeményben, melynek címe : *Ad Pomponium Laetum, praeceptorem suum epistola*, a következő két sor fordul elő :

Strata licet gelidis Symechia rura pruinis
Vesprimiaeque colam jugera culta soli.

Ez egyenes bizonyíték Balbusnak téli tartózkodására.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékezni Balbusnak egy leveléről, melylyel a magyarországi főuraknak verseit ajánlja. Vitéz Mihályra hárítja azt a hibát, hogy írói viszketegségből hevenyében írt több obscoen verse napvilágot látott. Védekezik, hogy a versekben sok botrányos dolog fordul elő. Catullusra hivatkozik, ki szerint a költő lehet szeptőlten erkölcsű, ha a verseinek tartalma sérti is a szemérmet. De

hát ő kiknek írta e verseket: »*combibonibus nostris Epicureis*«, tehát az ő korhely társainak szánta, kiknek mindennapi foglalkozásai a dévaj tivornya, szerelmi csapongás. A jó somogyi bor ugyancsak bele hevítette a mámoros élet izgalmaiba. Sőt egyenes vonatkozás is van Balbus egyik versében, hogy őt egy szerelem tartotta vissza Magyarországon. Hogy e víg életet melyik év telén tölté Magyarországon, nem tudni pontosan; mert 1493-ban Bécsbe Paduából hívják az egyetemre. Megszerezte magyarországi tartózkodása alatt a pártfogók egész sorát, úgy-hogy Ulászló gyermekeinek (Lajos és Mária) nevelőjévé lett, ezt az állást ugyan 1520-ban elhagyta, de fényes pályát futott meg, pozsonyi prépost, később görcki püspök lett. De Balbus fényes pályájának rajza kívül esik e rövid tanulmány keretén, melynek egyetlen célja volt a *Pannonia királyának hadi dicsőségéről* cz. újonnan fölfedezett költemény eredetének kérdését megvilágítani.

Magát a költeményt magyar versekben adtam vissza, nem anyyira a költemény belső értéke, mint magyar vonatkozásában rejlő érdekessége miatt.

A költemény fordítását közlöm, a latin szöveget *Analecta* gyűjteményembe vettem föl,

Hieronymus Balbus

»Pannonia királyának hadi dicsőségéről«.

- Hadba' te fénylő dísz, a letörtnek pajzsa, reménye,
A haza oszlopa, harcz mezején ki messze kiválik,
Hős kebledbe csodás nagy erőt ada néked az' Isten
És a világba' kezedre bizá a vezéri hatalmat,
5. Hogy te a vad törököt diadalmas hősi tusában
Győzd le vitézül, aratva tömérdek dús hadi zsákmányt,
S Pannoniának erős hadi népét fékre te vessed
S hősi neved fényét a világra te messzire áraszd.
Már a mikor csak alig pelyhedze az állad, az arczod,
10. Zsenge virága alig serdült a férfi díszének,
Mintha a rózsza között a fehér lilium ki-kivillan :
Nem heverél henye mód puha kéjek, lágy gyönyörök közt,
Kényelmet sohasem keresél, de sisakkal a tódön,
Ajzott újra feszítve nyilat röpitél te gyakorta
15. És kocsidat hajtván poros úton messze üggettél
S próbáltál te a harci veszélybe rohanni merészen,
Üztél gyors paripát, vetkeztél férfibirokra.
Játék volt neked ez, szélgyorsan futni öröm volt.
Nap-nap után tusa folyt: majd vívtad a várat,
20. Majd meg mássyli fajta oroszánt dobva kövekkel
Fárasztád, míg üzve gereglyel végre legyőzted.
Gyermeki s ifju korodba' magad gyakorolva eképen
Sok hadi bajnak terhe se tör meg, bírsz te megállni
És sok népet messzi határon bírsz leigázni.
25. Oh te világnak fénye! utol mint érheti lantom
Tetteidet, melyek égbe ragadnak? Gond üli lelkem,
Roskad a vállam, azokba hatolva ha kérdezem én, hogy
Zengjem előbb elméd erejét vagy hősi mivoltod'
Vagy sok harczy mezőn szerzett számos diadalmad'?

30. Mennyi babér fed! Hány törököt küldtél te halálba,
Viva közel harczot, vagdalva, kaszálvá az ellent
Vagy kelevézzel messi találva lesujtva a földre,
Ezt a Dunának vért gőzölgő szirtjei látták,
És hullát, paizsot görgetve tanúja az Ister,
35. Melynek az árja kicsap duzzadván vérpatakoktól.
Vaj ki sorolhatná föl az ellen sok vereségét,
Sok elesett várat: a tömérdek sok diadalmat?
Büntetlen' nem szálla tusára veled soha senki,
Bár ha gyalog próbált te veled megküzdeni kézzel,
40. Vagy ha lovát tüzesítve feléd kergette a harczban
Mintha dühöngve bikák egymásra rohannak erővel,
Szarvaikat fenvén tüzesen döfik, öklelik egymást.
Nyomba' ha ott terem egy pun oroszlan, Afrika vadja
Csattogatja fogát megrázzván sárga sörényét,
45. Melynek villan a fénye a mint ő ugrani készül;
A kik előbb tusakodva fenék egymásra a szarvuk
Bősz dühököt lelohasztván mindenik enged:
Így ha vitézeidet te vezéreled ellenid ellen,
Mind megfordul, elernyed azonnal megfutamodván,
50. Mind szalad és menekülve törekszik menteni éltét,
Senki se mer te veled nyílt harczban szállani síkra
S kézi tusára se száll. Törhetlen véd meg a pajzsod.
S messzire bizton sujt kelevézed, dobva kezedből.
Erre tanú az arab s a sicamber, a gyors lovú parthus
55. És a szerencsétlen Germánia: nyílt sebe sajnó még,
Mit használ a török száguldó gyors paripája?
Mit használ mérges nyila, kérlelhetlenül ott állsz
És te elébb súlyos sebet ejtve halálba taszitod
Vagy leigázva fűzöd rabszujra, ha foglyadul ejted.
60. A hadak istene Mars áldott meg hősi erővel
S tégedet isteni rangra emel föl az égbe bizonynyal,
Égbe, kit ég kegyel: oh te világnak fénye, világa
Mint küzdesz, hogy a fényt lássák, mily messi világot.
Nem lesz idő, nem század a mely hallgatna felőled,
65. Bús feledésbe borulva neved soha el nem enyészik,
Nem ragyog ily nagy fényvel Achilles hős neve, hire,
Bár Iliont feldúlni segite, melyen szigonyával
Építe Neptun, bár a gyűlölt Hector tetemét a
Várfal alatt hurcolta körül dühe lángzó hevében.
70. És Bacchus sem, a ki szőlőfürtös fogatával
Harcolt dús thyrust viselő csapatoknak az élén
És leigázta az ind napbarnította csapatját
S Orpheus thrák népén is vett fényes diadalmat,
Mondjam-e, ostrom alatt hány város dőlt le előtted.
75. Mondjam-e, mint álltál meg ezer vész zord viharában,
S a hadi élet száz baja közt soha meg nem inogtál,
Sziklatetőkön, vad sivatagban, tengerek árján?
Ennyi dicső tett díja, jutalma örökre megillet.
Eljön a nap (hiszem azt, mit jóslók most, betel egykor),
80. Hogy diadalmas jobbod egészen a Gadesig elhat,
S két Oceant győzől le te: azt, hol a nap lehanyatlík
S azt is, a hol bíbor fogatán föltámad a Hajnal
És ragyogó fáklyája sugárzó fényt vet a földre,
Elj te soká még és későn térj vissza az égbe,
85. Városokat s új harczra tüzelt bősz népeket újból,
Mégfékezve, avagy dús zsákmányt új diadallal,
Térj haza büszkén lépve ujongó sergeid élén
S homlokodat mindig friss lombja övezze babérnak. HEGEDŰS ISTVÁN.